

ASPECTE ALE RELAȚIILOR DINTRE ROMANITATEA ORIENTALĂ ȘI SLAVI

Studierea multiplelor și complexelor relații ce au existat între romanitatea orientală și slavi timp de mai multe secole contribuie, în mod substanțial, la înțelegerea procesului de etnogeneză a românilor, bulgarilor, sîrbilor, croaților și slovenilor. Conștienți de diversitatea și complexitatea problemei, în cele ce urmează ne vom opri numai asupra unora dintre acele relații care, ni se pare nouă, nu au fost încă suficient elucidate.

Principala întrebare la care trebuie dat un răspuns este: cum s-au integrat slavii, în calitate de coloniști, în provinciile locuite de romanitatea orientală, sau chiar în celelalte părți ale imperiului bizantin? Societatea din aceste teritorii trăia într-un mediu cu o cultură materială și o orînduire socială total diferită de cea a slavilor ori a altor populații ce s-au așezat, statornic sau vremelnic, în diverse zone ale fostului imperiu romano-bizantin. Inițial, trebuie precizat: în care dintre categoriile sociale existente în imperiu s-au încadrat slavii, fie în grupe compacte, fie izolate. De asemenea, trebuie precizat ce terenuri agricole au ocupat ei pentru a le lucra. Din păcate, puținele indicii furnizate de izvoarele scrise nu permit decît o reconstituire ipotetică și nesatisfăcătoare, iar documentația arheologică este încă lacunară. Deoarece, în general, aceste surse documentare au fost studiate și analizate de obicei separat, vom încerca să le îmbinăm, pentru a găsi noi căi de interpretare și înțelegere a unor fenomene istorice, rămase încă insuficient clarificate. Înainte însă este necesară o fugară schițare a situației social-economice din imperiu la data pătrunderii și statornicirii slavilor pe acest teritoriu.

Transformările structurale de ordin economic, social, militar, administrativ etc. prin care a trecut Imperiul roman tîrziu, pe parcursul sec. VII, au dus, treptat, la instaurarea unui nou sistem politico-administrativ, cel bizantin propriu-zis, înlocuind astfel antichitatea greco-romană sclavagistă cu noile relații social-economice care au pregătit trecerea la feudalism.

Criza prin care trecea imperiul s-a agravat mult pe timpul lui Heraclius (610—641), care a trebuit să facă față atît solicitărilor interne de ordin economic și social, cît și amenințărilor externe din partea perșilor, avarilor, slavilor și arabilor. Toate acestea au culminat cu asediul Constantinopolului¹ în 626, ca urmare a coaliției persano-avaro-slave. Eșecul militar suferit de aceștia, urmat de neînțelegerile ivite între avari, pe de o parte, și aliații lor, pe de altă parte, au dat răgazul necesar lui

---

¹ Pisides, *Bell.Avar.*, v. 219; N. Bănescu, *Chipuri din istoria Bizanțului*, București, 1971, p. 72 sqq.

Heraclius pentru a încerca, prin anumite reforme, să restabilească imperiul, iar urmașii săi s-au străduit să le aplice ori să le desăvârșească. Repetatele războaie cu perșii, avarii etc. necesitau întreținerea unei armate permanente și puternice, dar, mai ales, cheltuieli excesive, ce au făcut ca fiscalitatea să devină tot mai apăsătoare.

Reforma fiscală instaurată de Anastasius (491—518) și aplicată, în continuare, de urmașii săi nu mai corespundea necesităților zilei, de aceea, se pare, că Heraclius a inițiat o nouă reformă fiscală, pe care urmașii săi au generalizat-o apoi în întreg imperiul, concretizînd-o, spre sfîrșitul sec. VII, în *Tratatul fiscal bizantin*². În agricultură, odată cu aplicarea acestei reforme, au dispărut vechile categorii (*censiti, adscriptici, misthōtoi*), legate de loturile cultivate, fiind înlocuite cu altele noi (*paroikoi, misthioi, douloparoikoi*), în care țăranii au devenit liberi și proprietari cu drept ereditar pe loturile cultivate, în schimb impozitul funciar a fost eșalonat pe diferite categorii sociale, în funcție de mărimea loturilor cultivate. Astfel, noua reformă fiscală a suprimat confuzia dintre impozitul funciar și impozitul *capitatio*³.

Tot Heraclius a inițiat înlocuirea limitaneilor, soldați țărani ce apărau granițele imperiului, cu stratiotii, care erau plasați în întreg imperiul. Generalizarea distribuirii loturilor militare, cu titlu ereditar, pe întreg teritoriul imperiului, nu numai în zonele de graniță, a impulsionat combativitatea trupelor și, totodată, a redus mult cheltuielile necesare întreținerii armatei, deoarece stratiotul era obligat să-și procure singur armele și echipamentul necesar. Înainte, pe lângă limitanei și trupele de elită, în armată predominau mercenarii, recrutați din diverse populații străine, unele aliate, altele pe cale de a deveni federate ale imperiului. Întreținerea acestor mercenari necesita cheltuieli considerabile. Formarea unei pături puternice de țărani-soldați, stratiotii, a stat la baza noii organizări administrative a themelor, districte militaro-administrative specifice Imperiului bizantin.⁴ Puterea civilă și militară a fost concentrată în mina *strategului*, care depindea direct de împărat și care avea sarcina să vegheze ca soldații combatanți să nu fie supuși la nici o servitute personală în afara obligațiilor lor firești de a construi castre, drumuri, poduri etc. ori de a-și plăti impozitul regulat⁵. Stagiul militar obligatoriu pentru un stratiot era minim de 12 ani și maxim de 22 ani, fiind plătit, în funcție de vechimea în serviciu, de la 1 la 22 dinari pe an. *Strateis* sau lotul de pămînt pe care îl primea cu drept ereditar, dimpreună cu familia sa, avea o valoare și întindere în funcție de arma sub care servea. Astfel, de pildă, un călăreț primea un lot în valoare de 4 livre aur, iar un marinar din flota imperială un lot în valoare de 2 livre aur⁶. Strateia putea

² N. A. Constantinescu, *Réforme sociale ou réforme fiscale?*, în *Acad.Roum. Bull.Sect.Hist.*, XI, 1924, p. 94 sqq.; G. Ostrogorsky, în *Seminarium Kondakovianum*, Praga, 1926, p. 109 sqq.; P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes*, în *Rev.Hist.*, 219, 1958, p. 257 sqq.; 220, p. 88 sqq.

³ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 102 sqq.; P. Lemerle, *op. cit.*, p. 87 sqq.

⁴ Constantin Porfirogenetul, *De thematibus*, ed. A. Pertusi, Roma, 1952, 44, 1, 1—8.

⁵ P. Lemerle, în *Rev.Hist.*, 220, 1958, p. 51 sq.

⁶ P. Lemerle, *op. cit.*, p. 65—67.

fi transmisă descendenților, rudelor colaterale sau chiar străinilor, cu condiția ca un membru al familiei să-și îndeplinească stagiul militar, deoarece bunurile militare nu mai puteau redeveni civile.⁷ Bineînțeles că, pe parcursul secolelor următoare, aceste drepturi și îndatoriri au suferit unele modificări, dar, în principal, ele au rămas aceleași și împărații s-au străduit să le mențină nealterate, deoarece stratioții erau principala forță pe care se sprijineau, atât împotriva dușmanilor interni (marii proprietari etc.), cât și a celor externi. Se pare însă că numărul și rolul stratioților a fost exagerat, deoarece mult mai numeroase erau celelalte categorii de țărani liberi, care au avut și ei un rol, cel puțin tot atât de important, atât în armată, cât și ca contribuabili ai fiscoi. Aceștia erau organizați în obști satești în care țăranul era stăpîn deplin al loturilor cultivate sau al casei cu grădina din jur, dar pămînturile pustii, pădurile, pășunile ori apele și morile pe apă erau stăpînite în devălmășie de către întreaga comunitate satească. Proprietatea mobilă și imobilă a țăranilor liberi era garantată de Legea agrară (*Nomos Georgikos*), în schimb obștea satească era impusă cu o sumă globală ce trebuia plătită fiscoi de către întreaga colectivitate, chiar și atunci cînd unul sau mai multe loturi, din anumite motive, erau părăsite și necultivate. Abia după 30 de ani aceste loturi părăsite puteau fi confiscate sau intrau în domeniul statului.⁸ Acest impozit funciar era în raport direct cu suprafața cultivată de către întreaga colectivitate.

O altă categorie de țărani o constituiau coloniștii, parecii (*paroikoi* sau *socii*), ce lucrau pe domeniile imperiale, ale fiscoi ori ale bisericii și orașelor, iar impozitul pe care îl plăteau aceștia se numea *kapnikon*. Terenul de pe marile proprietăți particulare era lucrat cu precădere de către sclavi (*douloparoikoi*), care erau recrutați cu precădere din prizonierii de război. Pe aceste domenii, dar și pe altele, mai lucrau și muncitori plătiți (*misthioi* sau *liberii*)⁹.

O renaștere culturală, în special a istoriei și filozofiei, se constată tot pe timpul lui Heraclius,¹⁰ iar discuțiile religioase dintre monofiziți (monotești) și ortodoxi ori rivalitatea dintre patriarhul Constantinopolului și papa de la Roma a culminat în anul 649, cu Conciliul de la Lateran, din Roma¹¹, abia la un an după emiterea legii (648) lui Constantins II, care dorea să pună capăt acestor discuții. La toate acestea s-a adăugat introducerea obligatorie în administrație, biserică și școli a limbii grecești.

Ca urmare a marelui eșec militar din 626, Heraclius, pentru a slăbi puterea avarilor și a aliaților lor, a colonizat pe slavii vestici din Balcani

⁷ P. Lemerle, *op. cit.*, p. 69 sq.

⁸ P. Lemerle, *op. cit.*, p. 57 sq., 59 n. 2.

⁹ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 98 sq.; A. Guillou, *Aspetti della civiltà Bizantina in Italia*, Roma, 1976, p. 143 sqq.

¹⁰ P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971, cu recenzie lui G. Dragon în *Rev.Hist.*, 506, 1973, p. 400.

¹¹ A. Guillou, *op. cit.*, p. 48, 101; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1952, p. 96 sq.

(croați, sîrbi, zahlumi etc.), făcîndu-i federați ai imperiului.¹² Tot pe timpul lui Heraclius este amintită pentru prima dată populația romanică nord-dunăreană, sub denumirea de volohi, precum și relațiile acestora cu slavii, ugrii albi (unogundurii) și bulgarii¹³. Nu ar fi exclus ca abia pe timpul lui Heraclius, după 626, să fi fost colonizați o parte dintre slavii de la Dunărea de Jos în Moesia II, unde bulgarii, la 680, cînd se vor așeza în acea zonă, îi vor găsi organizați în șapte triburi, dintre care sînt nominalizați numai severinii,¹⁴ deoarece, foarte probabil, că cei 100.000 slavi ce au trecut Dunărea pe timpul lui Mauricius (582—602) s-au instalat în grupe compacte mai ales în jurul Thessalonicului, participînd mai tîrziu (614—616) la îndelungatul asediu al acestui oraș¹⁵.

Dintre toți acești factori se pare că introducerea obligatorie a limbii grecești în biserică a provocat cea mai mare nemulțumire a populației romanice, vorbitoare a limbii latine. În acea vreme de aprigi discuții religioase această obligativitate a luat proporții nebănuite chiar de împăratul Heraclius, care a impus-o inițial. Dacă folosirea limbii grecești în administrație nu a putut afecta prea mult populația romanică, în schimb obligativitatea ținerii slujbelor religioase și a predicilor în limba greacă și nu în limba latină a provocat nemulțumirea clerului, în frunte cu episcopii. Aceștia, în mod firesc, au influențat populația romanică de la sate și orașe, determinînd-o să se desprindă de imperiu și să-și păstreze apoi autonomia. Printre cei 105 episcopi participanți la Conciliul de la Lateran din 649 au fost, desigur, și episcopii provinciilor ce alcătuiau romanitatea orientală (Moesia I—II, Dacia I—II, Dacia nord-dunăreană, Pannonia II, Dardania, Praevalitania și Dalmația), obținînd sprijinul papei Martin. Acesta a fost considerat ca rebel de împăratul Constans II (641—668) și deportat la Chersones, unde a fost condamnat pentru crime politice¹⁶. Semnificativă, în această ordine de idei, este și relatarea lui Constantin Porfirogenetul¹⁷, că atît croații, cît și sîrbii, au fost încreștinați de către papa de la Roma, care le-a dat preoți, episcopi și arhiepiscopi, și nu de către patriarhul din Constantinopol, cum era firesc. Croații și sîrbii, ca neofiți, au sprijinit, desigur, inițiativa episcopilor și a papei Martin, apărînd autonomia acestor provincii față de Imperiul bizantin. De altfel, Dalmația avea vechi și trainice legături cu Roma, fiind anexată

¹² Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik — R. J. H. Jenkins, Budapesta, 1949, capitolul XXIX—XXXII; traducere V. Grecu, în *Scriptores Byzantini*, VII, București, 1971, p. 41 sqq., 52 sqq.

¹³ Nestor, *Povest vremennich let*, traducere G. Popa-Lisseanu, în *Izv.Ist.Rom.*, VII, 1935, cap. VIII, p. 38 și cap. III, p. 34; M. Rusu, în *AIIC*, XXI, 1978, p. 129 sq. Încercările mai vechi sau recente de a identifica pe volohii din cronică lui Nestor cu francii nu se bazează pe evenimente istorice concrete, deoarece francii n-au ajuns, pe timpul lui Heraclius, la Dunărea de Jos, iar în secolul al IX-lea nu și-au extins stăpînirea pînă pe cursul superior al Tisei, în apropiere de pasul Vereczke. Cf. Gyula Kristó, în *Századok*, 4, 1978.

¹⁴ Theophanes Confessor, *Chronographia*, ed. C. De Boor, I, Leipzig, 1883, p. 359; cf. *FHDR*, II, 1970, p. 621.

¹⁵ *Miracula Sancti Demetrii*, II, 1—2, 169—170; cf. V. Beševliev, în *Byzantina*, II, 1970, p. 187 sq.; VI. Popović, în *MEFRA*, 1975, p. 491 sq., 502 sq.

¹⁶ A. Guillou, *op. cit.*, p. 48.

¹⁷ Constantin Porfirogenetul, cap. 31 și 32, cf. V. Grecu *op. cit.*, p. 51 și 53.

Imperiului romano-bizantin, dimpreună cu Italia, abia pe timpul lui Iustinian¹⁸. Datorită acestor legături tradiționale s-ar putea explica și încreștinarea croaților și sîrbilor de către papa Martin. Fără îndoială că împăratul Constans II (după moartea papei Martin și a egumenului Maximus) nu a recunoscut autonomia „Sclavinilor“, de aceea, în anul 658, a organizat o expediție împotriva lor, omorînd și luînd mulți prizonieri, pe care i-a transferat în Asia Mică¹⁹. Conflictul se pare că a fost declanșat din cauza colonizării, de către Constans II, a hanului avar Cuber și a supușilor săi, care, în jurul anului 657, fugind din Pannonia în Macedonia, s-a instalat în zona *Campus Ceramesium* din apropierea Thessalonicului,²⁰ iar împăratul a ordonat slavilor din zonă (drugubiților și sagudaților) să-i aprovizioneze cu alimente pe noii veniți. Supușii lui Cuber erau formați, în cea mai mare parte, din populația romanică (cca. 12.000) strămutată în Pannonia de către avari, cu 60 de ani mai devreme, din cele două Dacii, Dardania, Moesia, Trivalis, Rodope și Tracia, care, cu timpul, s-au înmulțit foarte mult și la care s-au adăugat bulgarii (cuturgurii?) și slavii nemulțumiți de stăpînirea caganatului avar²¹. Nu ar fi exclus ca tocmai acești rebeli, răsculați și împotriva caganului avar, să fi inițiat și participat la răscoala generală împotriva stăpînirii bizantine, determinîndu-l pe Constans II să organizeze acea expediție de represalii împotriva acestor supuși recalitranti.

Lipsa documentelor originale, scrise în secolele VII—VIII, îngreunează foarte mult reconstituirea acestor evenimente, deoarece copiile sau relatările mai tîrzii, din secolele IX—XI, nu sînt suficient de clare. Astfel, de pildă, Cronica Monemvasiei relatează doar că avarii au pus stăpînire pe Peloponez timp de 218 ani și nu s-au supus împăratului romeilor, ori altcuiva, iar Constantin Porfirogenetul se referă în termeni similari cînd îi numește pe cuceritorii orașului Salona „...slavii de dincolo de fluviu (Dunărea), numiți avari“²². În schimb, indirect, el este acela care dă cele mai prețioase elemente referitor la precizarea momentului cînd s-au desprins aceste provincii de Imperiul bizantin. El spune că de la domnia împăratului Heraclius pînă pe timpul lui Vasile I Macedoneanul (867—886) locuitorii orașelor din Dalmația, ca și popoarele de acolo,

¹⁸ G. Ostrogorsky, *Geschichte*, p. 57 sqq.

¹⁹ Theophanes, p. 347 sq.; G. Ostrogorsky, *Geschichte*, p. 95 sqq.

²⁰ *Miracula Sancti Demetrii*, II, 180—184. Identificarea acestui Cuber cu al patrulea fiu al lui Kubrat (cf. Theophanes, p. 357; Nicephoros, p. 34) nu este posibilă, deoarece Cuber a părăsit Pannonia cu două decenii mai devreme decît ipotetica instalare a unui grup de bulgari în cadrul caganatului avar. Pentru bibliografia mai veche a acestei probleme, cf. M. Rusu, în *Bibl.Hist.Rom.*, XVI, 1975, p. 130 sq.; idem, în *Banatica*, IV, 1977, p. 176.

²¹ Theophanes, p. 279—280 și 347; Georgios Monachos, *Chronicon*, ed. De Boor, 1904, p. 658, precizează că prizonierii erau în număr de 12.000; *Miracula Sancti Demetrii*, II, 180 sq.; Constantin Porfirogenetul, *De thematibus*, ed. I. Bekker, Bonn, 1840, p. 50, 53 sqq.; P. Charanis, *The chronicle of Monemvasia and the question of the Slavonic settlements in Greece*, în *Dumbarton Oaks Papers*, 5, 1950, p. 152 sq.; P. Lemerle, *La chronique improprement dite de Monemvasie, le contexte historique et légendaire*, în *Rev.Etud.Byz.*, 21, 1963, p. 34 sq.; VI. Popović, *op. cit.*, p. 452.

²² Constantin Porfirogenetul, *De administrando*, cap. 29.

neascultînd de împărăția romeilor, s-au făcut independenți și de sine stătători, nefiind supuși nimănui.²³

Alte izvoare scrise care amintesc „Sclavinii“ autonome pe parcursul secolelor VII—IX (deci înainte de Vasile I) sprijină cele relatate de Constantin Porfirogenetul. Astfel, Iustin II (685—695), atacă, în 688, „Sclavinii și Bulgariile“, iar pe prizonierii luați îi strămută în Bythinia²⁴. Deci, la acea dată, slavii și bulgarii locuiau încă în districte separate, așa cum bulgarii (cuturgurii), plecați în Italia în anul 663, trăiau în localități separate pînă pe timpul cînd Paulus Diaconus relatează evenimentul (792), iar mai tîrziu documentele din secolul XI numesc zona respectivă *Bulgaria* sau *terra Bulgarorum*²⁵. Atunci cînd bulgarii, luînd exemplul de la bizantini, dar și din dorința de a-i stăpîni mai bine, au început să-i strămute pe slavi la granițele țaratului pentru a le apăra, un număr mare dintre ei „... 208.000 au fugit de teama bulgarilor“ în Imperiul bizantin, iar împăratul Constantin V (741—775) i-a colonizat, în jurul anului 762, tot în Bythinia²⁶. Același împărat a trimis, în anul 656, o flotă formată din 500 corăbii, care au înaintat de-a lungul Dunării, atacîndu-i pe bulgari dinspre nord, iar în 762 o altă flotă, formată din 800 corăbii, i-a atacat pe bulgari din aceeași direcție, iar peste 11 ani, la 773, o altă flotă, și mai mare, formată din 2.000 corăbii, se îndrepta spre Dunăre, pentru a-i ataca din nou pe bulgari.²⁷ Se pare însă că pe mulți dintre aceștia Constantin V i-a colonizat în Peloponez, unde ciuma din anii 746—747 a rărit mult populația, astfel că afirmația lui Constantin Porfirogenetul că după această ciumă „... toată regiunea Peloponezului se slaviză“, poate fi înțeleasă mai ușor, ca și știrea din *Cronica Moneimvasiei*, care relatează că slavii au stăpînit orașul Petras pînă pe timpul lui Niceforus I (802—811)²⁸, cînd, probabil, se va înființa și thema Peloponezului.

Chiar pe timpul țaratului bulgar Krum „Sclavinii“ rămîn autonome, deoarece acesta „... cheamă pe avari și Sclavinii din jur“, ori „... a adunat o armată numeroasă, de avari și toate Sclavinii“,²⁹ pentru a-l ajuta, ca aliați, în luptele purtate cu bizantinii între 907 și 913. Din aceste texte rezultă că Sclavinii amintite sînt situate la vest de granița țaratului bulgar și de avarii din Banat. Abia pe timpul lui Omurtag (814—831) timocianii și abodriții (obodriții), după îndelungate lupte și tratative, purtate între 818 și 829, ajung să fie supuși de către bulgari. Aceste populații (timocianii puteau fi valahi de pe valea Timocului) locuiau de la

²³ *Ibidem*; V. Grecu, *op. cit.*, p. 42.

²⁴ Theophanes, 364; G. Ostrogorsky, *Geschichte*, p. 106 sq.; P. Lemerle, în *Rev.Hist.*, 1954, p. 301 sqq.

²⁵ Paulus Diaconus, IV, 29; A. Guillou, *op. cit.*, p. 308 sq.

²⁶ Nicephoros, p. 68—69; Theophilact, p. 432; Theophanes, p. 366; P. Charanis, în *Byzantion*, XVIII, 1948, p. 69 sqq.; P. Lemerle, în *Rev.Hist.*, 1958, p. 64 sq.; G. Ostrogorsky, *Geschichte*, p. 107.

²⁷ Nicephoros, p. 66 și 69; Theophanes, p. 446 sq.; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 136 sq.

²⁸ Constantin Porfirogenetul, *De thematibus*, p. 53 sq.

²⁹ *Scriptores incertus de Leone Armenio*, cf. H. Grégoire, în *Byzantion*, 11, 1936, p. 423 și 427.

granița cu bulgarii, din Dacia Ripensis (*contermini Bulgaris, Daciam Danubio adiacentum incolunt*), pînă la granița cu francii carolingieni, de la care, în repetate rînduri, au cerut ajutor (eventual și de la avarii din Banat) în lupta lor cu Omurtag. După înfrîngerea lor și încheierea păcii din anul 829, bulgarii ajung vecini cu francii (*ac finibus inter Bulgaros et Francos*)³⁰.

Relatările lui Leon VI (886—912)³¹ și Theophanes Continuatus³² se referă, direct sau indirect, atît la slavii vestici din Balcani, cît și la desprinderea provinciilor apusene de Imperiul bizantin, chiar dacă nu dau precizări mai clare asupra datei cînd s-a petrecut acest eveniment. Toate aceste surse sînt însă de acord asupra datei cînd au fost realipite Imperiului bizantin, și anume pe timpul lui Vasile I Macedoneanul, de aceea și înființarea themei Dalmația nu a putut avea loc mai devreme, cum s-a presupus, fără dovezi concrete³³.

Din contextele amintite pînă acum rezultă că aproape toate „Sclaviiniile“ amintite la date diferite, pe parcursul secolelor VII—X, se referă, cu precădere, la slavii vestici din Balcani. Concluzia ar fi că jupanatele autonome, amintite de Constantin Porfirogenetul, sînt echivalente cu unele dintre „Sclaviiniile“ semnalate de alți autori bizantini. Aceasta ar explica și tăcerea îndelungată a izvoarelor bizantine asupra soartei pe care au avut-o locuitorii autohtoni ai acestor provincii, precum și relațiile fugare, ori voit ambigue asupra evenimentelor petrecute pe acest vast teritoriu. Din aceste motive chiar și Constantin Porfirogenetul încearcă să justifice această pierdere pentru imperiu punînd vina pe nepăsarea și trîndăvia împăraților iconoclaști, în special pe Mihail I Gingavul (811—813). Pierderea „Romaniilor“ de felul celeia din Dalmația, care îngloba nu numai orașele de pe litoralul Adriaticei, ci și zone întinse din interior, i-a afectat mult pe împărații și scriitorii bizantini, cu atît mai mult cu cît populația romanică din aceste provincii nu dorea să se integreze imperiului, ci, dimpotrivă, aliindu-se cu slavii și alte populații, a căutat să se mențină autonomă. Dealtfel, viabilitatea îndelungată a „Sclaviiniilor“ și „Romaniilor“ sud-dunărene nu poate fi înțeleasă fără sprijinul efectiv al populației romanice, inițial majoritară în aceste provincii, chiar dacă în unele zone, pe parcursul veacurilor, pătura stăpînitoare o formau slavii, avarii sau bulgarii.

Populația romanică de la sud de Dunăre apare în izvoarele scrise sub diferite denumiri: Romani, Latini, Nigri Latini, Vlahoi, Maurovlahoi, Pannoni, Daci, Bessi etc. La nord de Dunăre sub denumirile: Romani, Pannoni, Daci, Volohi, Vlahi, Blachi, Blasii, Olaci, Olati etc., iar teritoriile locuite de ei ca terra Blacorum, Vlasii etc.

³⁰ *Annales Fuldenses*, a. 818, 822, 826, 829; *Annales regni Francorum*, a. 824, 825; A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, București, 1939, p. 62 sq.

³¹ Leon Filosoful, *Tactica*, XVIII, 99, 101, în *Patrologia Graeca*, ed. Minge, CVII, 1863.

³² Theophanes, p. 84, 288.

³³ G. Ostrogorsky, *Geschichte*, p. 190, cu bibliografia de la nota 3 și p. 199 sq.

Probabil că la această perioadă de autonomie îndelungată, de peste două secole, se referă Kekaumenos³⁴ cînd relatează despre vlahii sud-dunăreni (pe care îi consideră ca urmași ai dacilor și bessilor) și spune că aceștia, locuind inițial pe Dunăre și Sava (deci în cele două Dacii și Moesi), ieșind din întăriturile lor, au prădat ținuturile bizantine. Din context rezultă clar că românii sud-dunăreni, la care se referă autorul bizantin, erau independenți și că locuiau în afara imperiului, deoarece abia după înfrîngerea lor de către bizantini, aceștia i-au împrăștiat în tot Epirul, Macedonia și Elada. Antipatia lui Kekaumenos față de valahi poate fi explicată prin însuși scopul lucrării sale, acela de a da sfaturi împăratului bizantin, deși el recunoaște că era înrudit cu Niculită Delphinas³⁵, conducătorul răscoalei valahilor din anul 1066. Era firesc să scrie în termeni aspri despre dușmanii imperiului, așa cum au scris și alți scriitori bizantini, despre slavi, avari etc. Deși nici Ana Comnena nu-i simpatiza pe valahi, recunoaște vitejia lor cînd pomeneste pe cei „... 5.000 de munteni îndrăzneți” care s-au aliat cu tatăl său, Alexis I (1081—1112), împotriva pecenegilor, în lupta de la Lebunion³⁶.

Eventual tot la valahii de pe Dunăre și Sava se referă și Anonymus Geographus³⁷ cînd relatează că la romani, înainte de venirea ungarilor (896), au existat „... zece regi puternici, în întreaga Moesia și Pannonia”. Un număr atît de mare de regi presupune o succesiune îndelungată a lor. Din text însă rezultă clar că acești regi puternici, chiar dacă unii dintre ei au fost, eventual, de alt neam, au stăpînit peste o populație romanică. Dealtfel, și alte cronici îi atestă pe valahi în Pannonia ori la nord de Dunăre, înainte de venirea ungarilor sau chiar cîteva secole după aceea dată³⁸.

Referitor la felul cum s-au încadrat slavii în Imperiul bizantin, izvoarele concrete sînt relativ puține și nu totdeauna suficient de clare, de aceea, de cele mai multe ori, sîntem obligați să deducem din contexte situația reală.

Cea mai mare parte a izvoarelor bizantine relatează că slavii din Bizanț și-au păstrat vechea lor organizare tribală, deci foarte probabil că și-au păstrat și obștea gentilică. Problema la care greu se va putea da un răspuns satisfăcător este: unde și pe ce terenuri au putut lucra ei pămîntul ca proprietate colectivă, împărțit în loturi familiale? În acest caz ei nu puteau să se așeze sau să intre în obștile sătești bizantine, deoarece acolo parcelele cultivate erau proprietate privată și ereditară, deci loturile erau ocupate. Cel mult pe loturile părăsite puteau, eventual, să intre, dar numai individual, și dacă întreaga colectivitate îi accepta, căci im-

³⁴ Kekaumenos, *Strategion*, ed. G. G. Litavrin, Moscova, 1972, p. 269 sq.; *FHDR*, III, 1976, p. 39 sq., n. 68.

³⁵ Kekaumenos, p. 262, 270; G. G. Litavrin, *op. cit.*, p. 541 sq., n. 99, p. 562 sq., n. 1069—1077 și p. 580 sq., n. 1142—1148.

³⁶ Ana Comnena, *Alexiada*, VIII, III, 4; VIII, V, 2. Traducere M. Marinescu, București, 1977, II, p. 12 și 17 sq.

³⁷ Anonymus Geographus, *Descriptio Europae Orientalis*, cap. XVII, cf. G. Popa-Lisseanu, în *Izv.Ist.Rom.*, II, 1936, p. 55 sq.

³⁸ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. I, IX, XXIV, XXV, XLIV, XLVIII etc., cf. G. Popa-Lisseanu, *Izv.Ist.Rom.*, I, 1934, p. 24, 32, 36 sq., 57, 61.

pozitul funciar era plătit global. Slavii, ca și alte populații colonizate de împărații bizantini, se puteau așeza cu precădere pe domeniile imperiale ori ale fiscoi. Aceste domenii întinse puteau fi lucrăte fie de către comunități sătești, care își puteau împărți loturile pe familii, dar obligația de-a plăti impozitul funciar era globală, fie ca salariați, iar atunci plăteau impozitul *kapnikon*. Pe domeniile bisericești, atăta timp cît slavii erau încă păgini, este puțin probabil să se fi așezat în grupe compacte. De asemenea, numărul slavilor care au lucrat pe marile proprietăți private ca plătiți de proprietar a fost, probabil, cel puțin în primele secole, minor, deoarece aceștia preferau, la acea dată, munca sclavilor, mult mai ieftină. Au mai rămas terenurile, uneori foarte întinse, aparținătoare orașelor, unde slavii puteau de asemenea să se așeze în grupe compacte, păstrându-și și vechile lor tradiții. Puținele știri concrete pe care le cunoaștem confirmă, direct sau indirect, că slavii au fost colonizați, cu precădere, fie pe domeniile imperiale, fie pe ale orașelor. Pentru colonizarea slavilor pe domeniile imperiale avem mai multe relatări, din perioade diferite, astfel că este suficient să reamintim exemplele citate mai sus. Problema este dacă împărații respectivi i-au colonizat pe slavi ca simpli *paroikoi* sau ca *stratiotes*. Faptul că Constans II, la 665, a recrutat o armată de 5000 soldați împotriva arabilor, din rîndul slavilor colonizați în Asia Mică, iar la 692 Iustin II a recrutat 30.000 soldați dintre slavii din Bythinia³⁹ ar pleda în favoarea ipotezei că ei au primit pămînt din loturile militare, deci au fost încadrați în rîndul stratiotilor, care se bucurau de anumite privilegii, în comparație cu celelalte categorii de țărani. Împărații bizantini se pare că au ajuns la această soluție atît din lipsă de soldați combatanți, cît și din grija de a rezolva cît mai adecvat nemulțumirile acestor supuși recalcitranti, ce se încăpățîneau să-și păstreze vechile lor tradiții și obiceiuri⁴⁰. Sugestiv, în această privință, este un text al lui Leon VI, care spune despre slavi că „... foloseau ca hrană meiul, dar le plăcea mai mult cumpătarea și suportau greu muncile agricole, deoarece iubeau o viață liberă și lipsită de trudă, decît să dobîndească cu multă osteneală belșug de băuturi și avere”⁴¹. Sînt calități adecvate unui bun soldat, și slavii au dovedit aceasta în repetate rînduri. Din aceste motive, împăratul Constantin V (741—775) a fost bucuros să colonizeze pe cei 208.000 slavi fugiți de teama bulgarilor, deoarece astfel cîștiga un număr important de soldați combatanți ori de brațe de muncă, dar, mai ales, de contribuabili la fisc. Dealtfel, strămutările de populații nu au fost numai din „Sclavinii” în Asia Mică, ci și invers⁴².

Mulți dintre captivii de război luați de împărații bizantini cu ocazia expedițiilor de represalii în „Sclavinii” au fost, foarte probabil, vînduți marilor proprietari, ca sclavi, care îi foloseau pe marile domenii în calitate de *douloparoikoi*, deoarece pînă tîrziu, în secolele X—XI, unii dintre

³⁹ Theophanes, p. 366.

⁴⁰ L. Niederle, *Manuel de l'antiquité Slave*, I, Paris, 1923, p. 59 sqq., 114 sq.

⁴¹ Leon Filozoful, XVIII, 106.

⁴² Theophanes, p. 486.

aceștia aveau mii de sclavi pe domeniile lor, iar unul dintre ei, Boilas (probabil un român), se lăuda că nu i-a supus la corvezi prea grele⁴³.

Pentru domeniile orașelor, relatarea lui Ioannes Comeniates, deși concisă, este foarte clară: „Drugubiții și sagudații locuiesc în cîmpia de lângă Thessalonic și plătesc tribut orașului”⁴⁴, deci ei locuiau pe teritoriul orașului Thessalonic. Interesante detalii ne oferă și *Vita Sancti Demetrii* ori *Cronica Monemvasiei*⁴⁵, în special referitor la slavii de pe teritoriul orașelor Thessalonic și Petras.

În provinciile locuite de romanitatea orientală (inclusiv la nord de Dunăre sau chiar în Italia⁴⁶) situația se prezintă cu totul altfel, mai ales după desprinderea provinciilor dunărene și vestice de Imperiul bizantin. Aici autoritatea de stat a împăratului a dispărut și, odată cu aceasta, și aplicarea legilor pe care se baza guvernarea populației, în special a legilor agrare și fiscale. Prin înființarea jupanatelor autonome rolul conducător l-au preluat fie autoritățile locale din orașele provinciilor (Salona era considerată cam cît jumătate din Constantinopol)⁴⁷, fie șefii de trib sau jupanii, dimpreună cu bătrînii ori reprezentanții mai vîrstnici ai obștei. Dintre textele elocvente în această privință cităm: „Neamurile slave aveau același fel de trai și se asemănau între ele, erau libere și nu suportau să fie aservite sau stăpînite, mai ales atunci cînd locuiau dincolo de Dunăre, în țara lor proprie. După ce au trecut dincoace și au fost silit să primească sclavia, n-au vrut să asculte cu plăcere de alții, ci, într-un fel oarecare, numai de oamenii lor. Ei socoteau că e mai bine să fie nimiciți de șeful tribului, decît să slujească sau să se închine legilor romane și au primit sfîntenia botezului salvator numai cu condiția de a-și păstra libertatea cu care se deprinseseră din vechime”⁴⁸.

Din context rezultă că știrea se referă la sîrbi, croați și alți slavi vestici, nu la slavii de la Dunărea de Jos. Constantin Porfirogenetul spune de asemenea: „Domnitori, precum se spune, aceste popoare nu au, afară de jupani, bătrîni, după felul celorlalte regiuni slave”⁴⁹. Deci, nu numai pe litoralul Mării Adriatice, ci și în celelalte jupanate sau „Sclavinii” din celelalte regiuni slave, ei se guvernau după aceleași principii. Populația romanică din obștile satești nu mai plătea impozitul fiscal ori *capitatio*, ci, foarte probabil, un tribut global, plătit cu precădere în natură, prin diferite produse, ceea ce explică și foarte slaba sau, mai degrabă, aproape inexistenta circulație monetară după Heraclius⁵⁰. Treptat s-a trecut la economia satească și numai unele orașe au rămas ca centre comerciale, meșteșugărești etc. Situația va trebui examinată nuanțat, deoarece au existat diferențieri, uneori structurale, între o zonă și alta. Astfel, de

⁴³ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 100.

⁴⁴ Joannes Comeniates, *De excidio Thessalonicensi*, ed. I. Bekker, Bonn, 1838, p. 496.

⁴⁵ Vezi mai sus, nota 21.

⁴⁶ A. Guillou, *op. cit.*, p. 88 sq., 143 sq.

⁴⁷ Constantin Porfirogenetul, *De administrando*, cap. 29.

⁴⁸ Leon Filosoful, XVIII, 99.

⁴⁹ Constantin Porfirogenetul, ed. V. Grecu, p. 42.

⁵⁰ Vl. Popović, *op. cit.*, p. 453 sqq.; O. Iliescu, *Moneda în România, 491—1864*, București, 1970, p. 10 sq.; V. Preda, în *SCIV*, 1972, p. 375 sq.

pildă, în Dacia de la nord de Dunăre sau chiar în Pannonia rolul orașelor s-a micșorat considerabil sau chiar a dispărut, în schimb în Moesii, în Daciile sud-dunărene, dar, mai ales, în Dalmația orașele și-au mai păstrat încă un rol important. Începînd cu secolul IX jupanatele sud-dunărene își pierd treptat autonomia și intră sub dominația francilor carolingieni, a bulgarilor și a bizantinilor, care vor impune din nou rigorile legilor specifice fiecărui stat. Pentru exemplificare este suficient să cităm doar două exemple. Vasile I, după ce a cucerit Dalmația, după cum relatează fiul său, Leon VI, „... i-a făcut pe slavi să se lase de obiceiurile vechi și să trăiască după felul grecesc, le-a dat conducători din neamul lor și i-a învățat să lupte împotriva neamurilor care se războiau cu romanii”⁵¹. Vlahii și slavii însă nu au putut suporta jugul dominației bizantine, care, aflîndu-se în procesul de cristalizare a feudalismului, era foarte apăsător, de aceea s-au răscolat în repetate rînduri. Cele mai importante răscoale au fost ale vlahilor, în 1066, și ale slavilor, pe timpul lui Mihai VII (1071—1078). Pentru a reaminti această situație este suficient să cităm un text din Nichifor Bryennios: „... neamul slavilor, revoltîndu-se împotriva sclaviei în care erau ținuți de romei, devastă și prădă Bulgaria. Ei jefuiau Scoplje și Nișul și chiar Sirmium și bîntuiau ținuturile de lîngă riul Sava și orașele de pe Istru pînă la Vidin. Apoi croații și diocleii, răscolîndu-se, bîntuiau întregul Illyricum”⁵².

Legătura dintre răscoala orașelor dunărene din anii 1072—1074 și răscoala sîrbilor și croaților a fost făcută, foarte probabil, de către vestarhul Nestor care, deși a fost numit ducele Paristrionului, tocmai pentru a înăbuși răscoala, s-a alăturat răsculaților preluînd conducerea armatei, ce s-a îndreptat spre Constantinopol. Attaliates, după ce precizează că Nestor era de neam illir, printre cauzele care l-au determinat să se alăture răsculaților enumeră și „... pricina similitudinii de condiții a neamului său”⁵³ cu cea a răsculaților de la Dunărea de Jos. Alianța lui Nestor cu stratioții din orașele dunărene, cu pecenegii conduși de Tatus, ori cu sîrbii și croații, i-a permis înaintarea pînă lîngă Constantinopol și îndrăzneala de a cere împăratului pe Nichiforiță, dușmanul lui personal. Zonaras precizează: „... Cum împăratul nu a făcut acest lucru, el (Nestor) plecă din fața capitalei, dar prădă ținuturile Traciei și ale Macedoniei și cele învecinate cu acelea ale Bulgariei și se întoarse în țara pecenegilor”⁵⁴, deci la nord de Dunăre. Din contexte rezultă că răscoala s-a întins în aproape toată partea europeană a Imperiului bizantin. Cauzele răscoalelor din 1066, 1072—7 și 1086—7 au rădăcini mai adînci, deoarece nemulțumirile au pornit de la legea de pe timpul lui Roman III Argyros (1028—1032), prin care se anulau scutirile de impozite acordate stratioților. Anularea subsidiilor bănești acordate periodic stratioților și instaurarea monopolului grîului de către Nichiforiță, la care s-a adăugat deva-

⁵¹ Leon Filosoful, XVIII, 101.

⁵² Nichifor Bryennios, *Commentarii*, III, 1; ed. A. Meinecke, Bonn, 1836, p. 100.

⁵³ Attaliates, *Historia*, p. 204 sq., ed. I. Bekker, Bonn, 1853; Skylitzes, p. 166, ed. E. Tsolakakis, Tesalonic, 1968.

⁵⁴ Zonaras, *Epitomae historiarum*, XVIII, 17, 3, ed. Buttner-Wobst, Bonn, 1897, III, p. 713 sq.

lorizarea monedei, dar, mai ales, suplimentarea impozitelor, a provocat nemulțumirea generală și răscoala populațiilor sud-dunărene.

Deși vechile „Sclavinii” și „Romanii” pomenite de scriitorii bizantini ori jupanatele croaților și sîrbilor și-au pierdut autonomia politico-militară, prin faptul că aceștia și-au păstrat vechea organizare socială, sub forma uniunilor de obști (Župa)⁵⁵, ei au încercat și, în final, au reușit să-și formeze noi state independente.

Din păcate, arheologia, în stadiul actual al cercetărilor, a adus doar contribuții modeste la elucidarea problemei dezbătute mai sus, deși, în ultimele decenii, cercetările arheologice au luat un avînt considerabil, scoțînd la lumină un bogat și variat material documentar. Datorită unor atribuiri etnice mai mult sau mai puțin subiective ori unor interpretări de strictă specialitate arheologică (cronologie etc.) nu s-a reușit să se ajungă la un punct de vedere comun, de aceea situația a rămas neelucidată satisfăcător. Din păcate, nu s-a stăruit suficient pentru ca întregul material documentar descoperit să fie valorificat și pus în circuitul științific, pentru ca discuțiile obiective purtate pe marginea lui să ducă la interpretări arheologice și istorice adecvate. Din aceste motive am pus în discuție cîteva aspecte și interpretări legate de o problemă istorică deosebit de importantă, cu scopul ca ea să fie privită și studiată și prin altă optică decît cea obișnuită.

MIRCEA RUSU

---

⁵⁵ T. Wasilewski, *Les župy et les županie des Slaves méridionaux et leur place dans l'organisation des états médiévaux*, în *CIAS*, I, Varsovie, 1970, III, p. 217 sq.